

नेपाली समाजमा लाहुरे

प्रत्यूष वन्त

‘लाहुरे’ शब्द नेपाली समाजको एक प्रमुख विभाजन रेखा बनेर बसेको छ। त्यस विभाजन रेखाको एकापटि विदेशी सेनामा कार्यरत रहेका वा रहनसक्ने नेपालीहरु छन् भने अर्कापटि लाहुर नजाने वा विदेशी सेनामा रहन नसक्ने नेपालीहरु छन्।

लाहुरे भन्ने शब्दका अर्थ हालैका वर्षहरुमा केही विस्तार भए पनि यसले मुख्यतः विदेशी सेनामा सेवा गर्ने नेपालीहरु भन्ने नै बुझाउँछ। १९ औं शताब्दीको सुरुतिर नै पञ्चाबकेशरी महाराजा रणजित सिंहले लाहोरमा नेपालीहरुलाई आफ्नो सेनामा काम दिन थालेपछि यस्तो काम गर्ने व्यक्तिलाई ‘लाहुरे’ भन्न थालिएको विश्वास छ। अपितु यो शब्द नेपालभित्र मात्र प्रयोगमा छ। नेपाल बाहिर विदेशी सेवामा काम गर्ने नेपालीहरुलाई प्रायः ‘गोर्खा’ भन्ने गरिन्छ।

नेपाली राष्ट्रियताको टुँडिखेलभित्र ‘लाहुरे’ शब्द नेपाली समाजको एक प्रमुख विभाजन रेखा बनेर बसेको छ। त्यस विभाजन रेखाको एकापटि विदेशी सेनामा कार्यरत रहेका वा रहनसक्ने नेपालीहरु छन् भने अर्कापटि लाहुर नजाने वा विदेशी सेनामा रहन नसक्ने नेपालीहरु (जसलाई ‘ढाङ्गे’ भन्ने शब्दले पनि सम्बोधन गरिन्छ) छन्। ती कथित ‘ढाङ्गे’हरुको अभिव्यक्तिमा यो विभाजन विभिन्न किसिमले प्रकट भएको पाइन्छ। गरिमा पत्रिकाको पौष २०४१ को अड्कमा “लाहुरे फूल म तिम्रो नाम फेर्न चाहन्छु” भन्ने शीर्षक कवितामा तीर्थ श्रेष्ठ यसो भन्छन् :

म घाउ थमथम्याएर
यो रगतको व्यापार बन्द गर्न चाहन्छु
म यो इतिहासको कालो पानालाई च्यातेर
फालन चाहन्छु
पर्ख लाहुरे फूलइ
म तिम्रो नाम फेर्न चाहन्छु

अर्थात्, नेपाली ढाङ्गेहरुको राष्ट्रवादमा ‘लाहुरे’ ऐउटा रगतको व्यापाररूपी कलडक हो। यो कलडकबारे पनि प्रशस्त लेखिएको छ, जस्तो खेमराज पोखरेलको “लाहुरे” उपनाम किन?” भन्ने लेख नै हेरौं (गरिमा, मदुसीर २०४७)। उनी लेख्छन्, “नेपाली गोर्खाली भएर विदेशमा जन्मन्छन् र त्यो जन्माइले संसारमा ठूलूला युद्धमा वीरता प्रदर्शन गर्दछ। तत्क्षण नै यो जन्माइको अर्को पर्याय अर्थ जन्मन्छ- लाहुरे जो

३ - छापामा जनजाति

भर्खर मात्र द्याइकाभित्र वीरताको पारिश्रमिक कोचेर ढुँडो हात र चाउरिएको गाला लिएर नेपाल भित्रिएको हुन्छ विश्वका राष्ट्रवादीहरुद्वारा भरौटे उपमा बोकेरा यो उपमाले देश जोर्ने प्रखर बलिष्ठ बाहुश्री ५ बडामहराजा पृथ्वीनारायण शाहका सेनाको विशुद्ध नेपाली रगतको वीरतालाई स्खलित पारिदिन्छ।” यस्तै किसिमका राष्ट्रवादी अभिव्यक्ति धेरै ठाउँमा पढन र सुन्न पाइन्छ।

लाहुरेहरु र लाहुरेहरुलाई गोखार्का रूपमा चिन्ने र त्यसबारे लेखे पश्चममा (विशेष गरेर ब्रिटिस) लेखकहरुलाई ढाङ्गेहरुको यस्तो अभिव्यक्ति पाच्य भएको पाइ“दैना ब्रिटिस गोखार्मा एक भू.पू. अधिकृत, इ.डि. स्मिथले सन् १९७३ मा छापिएको आफ्नो एउटा किताबमा लेखेका थिए: “लाहुरेको परिवार र उसको गाउँको आर्थिक अवस्थामा मात्र होइन सम्पूर्ण नेपालको अर्थ व्यवस्थासमेत यी व्यवसायिक सिपाहीहरुले कमाएर त्याएका पैसामा निर्भर रहन्छ। आफ्ना देशका नागरिकहरु भारत र ब्रिटेनको सेनामा कार्यरत रहेको तथ्य नरुचाउने काठमाडौंमा वाम राजनीतिज्ञहरुले यसको कुनै वैकल्पिक उपाय निकाल्न सकेका छैनन्।” लाहुरे प्रथाको विरोधी राजनीति र सञ्चार माध्यमसम्म पहुँच भएका शिक्षित ढाङ्गेहरु र तिनीहरुको तीव्र आलोचना गर्ने ब्रिटिस लेखकहरुबीच खास विवाद भएको पाइएको छैन। ढाङ्गेहरुका त्यस्ता खोल अभिव्यक्तिको स्रोत के हो भन्ने जान्न खासै प्रयास पश्चमाहरुले पनि गरेका छैनन्।

लाहुरे समाजभित्रबाटै यस्ता अभिव्यक्तिहरुको सार्वजनिक रूपमा खण्डन हुन थालेको पनि भर्खरै मात्र हो। ‘हिमाल’ ले सन् १९९१ मा गोखार्खा भर्तीबारे आयोजना गरेको एउटा छलफल कार्यझम्मा भू.पू. गाखार्खा सैनिक लालकाजी गुरुडले भनेका थिए, “रिझूट भएर काम गर्नजाँदा म आफ्नो रगत बेच्न गएको थिइन। काम गर्न मलाई कहीं जानु थियो। त्यसकारण म भारतीय गोखार्खा सेनामा भर्ना भएँ र मेरो परिश्रम मुताविकको तलब पाएँ।” त्यही अवसरमा अर्का भू.पू. गोखार्खा सैनिक दीपकबहादुर गुरुडले थपेका थिए, “भर्तीविरुद्ध सबभन्दा ठूलो आवाज उठाउनेहरु नै भर्तीको बेला लाइनमा सबभन्दा अगाडि हुन्छन्।” लाहुरे जीवनको यथार्थ चित्रण र गोखार्खा सैनिकहरुको हकहितबारे वकालत गर्ने उद्देश्यले प्रकाशित भएका गोखार्खा सैनिक आवाज नामक पत्रिकाले आफ्नो दोस्रो अड्कमा (सन् १९९३) यस्तो लेखेको थियो “लगाउनेलाई मात्र थाहा हुन्छ, जुताले कहाँ दुखाउँछ भनेरा हाम्रो बारे लेखेहरु ढाङ्गे र गोराहरु मात्र छन्, उनीहरुले लेखे हाम्रो इतिहास, हाम्रो प्रतिकूलको हुन्छ। हाम्रो इतिहास, हामीले नै लेख्नुपर्छ।

लाहुरे र ढाङ्गे, ढाङ्गे र गोरा अधिकृतहरु बीच ‘लाहुर’ प्रथालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा यति धेरै विभाजन हुनु पछाडिका स्रोत के हुन्। लाहुरे समाज र ढाङ्गे समाजबीचको विभाजन कति गहिरो छ? यो विभाजनमा माथि उल्लेखित राष्ट्रियताको बहसमा मात्र देखिन्छ कि दैनिक जीवनमा पनि यो झल्किन्छ? लाहुरे र ढाङ्गेहरु बसोबास गर्ने बस्ती विभाजनसमेत हुने गरेको सहरी वातावरणमा यो विभाजनले के रूप लिन्छ?

4 - ब्रापामा जनजाति

लाहुरे र ढाको गोराहरुले लाहुर प्रथालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा पाइने नेपाली समाजको विभाजनलाई बुझन सर्वप्रथम त हामीले १९ औ. शताब्दीको भर्तीको इतिहासलाई नै बुझ्नुपर्ने हुन्छ। सन् १८१४-१६ को ब्रिटिस-नेपाल युद्ध समाप्त हुनुभन्दा अघि नै नेपालीहरु ब्रिटिस सेनामा भर्ती गराइएका थिए। त्यसरी भर्ती हुनेहरुमा विशेषतः कुमाउ र गढवालका वासिन्दाहरु तथा मगर, खस र गरुडहरु थिए। सुरुमा त यो खाली शत्रुलाई कमजोर पार्ने ब्रिटिस रणनीति मुताविक मात्र थालिएको देखिन्छ। सुगौली सन्धिपछि, आफ्नो सेनामा नेपालबाट कसलाई भर्ती लिने वा नलिने भन्नेबारे ब्रिटिसहरुले धेरै खोज गरे। सन् १८२० को दशकको मध्यतिर काठमाडौंमा ब्रिटिस राजदूतावासमा कार्यरत ब्रायन हड्सन्ले नेपालका 'लडाकू जातिहरुबारे लेखेको दस्तावेज यो मामिलामा महत्वपूर्ण मार्गदर्शन सावित हुन पुर्यो। उनले नेपालीहरुमा खस, मगर र गरुडहरु मात्र लडाकू जाति हुन् भनेर तोकेका थिए। क्षेत्रीय हुनाका कारणले खस लडाकू हुन्छन् भने मगर र गरुडचाहिँ आफ्नो स्वतन्त्र लडाकूपून र धेरै पुस्ताका सैनिक सेवाका कारण लडाकू जाति हुन् भन्ने हड्सन्को ठहर थियो। यिनीहरुलाई ब्रिटिस सेनामा भर्ती गर्दा मैदानी सैनिकहरुले भन्दा असल काम गर्न सक्छन् भन्ने उनको विचार थियो। हड्सन्का यी भनाइलाई अरु ब्रिटिस अधिकृतहरुले दोहोच्याए पनि उनको निष्कर्षअनुसार तुरन्तै गोर्खा भर्ती गरिएको पाइँदैन। सन् १८६० सम्म पनि गोर्खा भर्ती एउटा परीक्षण कालबाट नै गुजिरहेको थियो। भारतमा भएको सैनिक विद्रोह (सन् १८५७-५८) पछि, गरिएको ब्रिटिस सेनाको पुनर्गठनपछि भार्ती गोर्खा भर्तीको सङ्घर्ष बढ्न थालेको हो। तैपनि जङ्गबहादुर र रणोद्धीपसिंहले यसप्रति खास चासो नदेखाउनाले सन् १८८० को दशकसम्म पनि नेपाली समाज नै प्रभावित हुने गरी (अर्थात् लाहुरे र ढाङ्गेवीच सामाजिक विभाजन हुने गरी) गोर्खा भर्ती बढिसकेको पाइँदैन।

सन् १८८५ को अन्तमा शमशेर राणाहरुको शासन सुरु भएपछि भने नेपाली शासकवर्गले अलि खुला रुपमा नै गोर्खा भर्तीलाई प्रोत्साहन गरेको पाइन्छ। उता भारतमा भर्ती गर्ने काइदा कानूनहरु पनि यही दशकमा नै अलि बढी व्यवस्थित हुन पुरो। यति नै वेलादेखि गोरखपुरलाई केन्द्र बनाएर गोर्खा भर्तीलाई भनै सङ्गठित पारियो। त्यस वेलासम्म नेपाली समाजबारे उपलब्ध समाजशास्त्रीय र रणनीति सूचनाका आधारमा गोर्खा भर्तीका जिम्मा लिएका इडिन भ्यानसिटार्टले नेपालीहरुमध्ये को भर्तीयोग्य छ र को छैन भन्ने विश्लेषणसहितको विशेष पुस्तिकाहरु तयार गर्नथाले। हड्सन्ले पहिल्यै लेखेको कुरा र त्यसपछिका अनुभवहरुलाई सँगालेर यसको पहिलो संस्करण सन् १८९० मा निस्कियो। त्यसमा मगर र गरुडजातिका मानिसहरुलाई सबैभन्दा उपयुक्त गोर्खा सैनिक हुन् भनिएको थियो। सन् १८९६ मा यसको परिमार्जित दोस्रो संस्करण निस्कँदा लिम्बू र राईहरु पनि भर्तीमा समावेश गर्न लायक लडाकू जाति हुन् भन्ने सोच अगाडि आयो। सन् १८८० को दशकमा सुरु

५ - छापामा जनजाति

भएर पहिलो विश्वयुद्धको समयसम्ममा ब्रिटिस सेनामा गोखा बटालियनहरुको सङ्ख्यामा जसरी बढ्दि भयो, त्यसबाट नै पहिलोचोटि नेपाली समाजभित्र लाहुरे बन्नलायक समुदाय र नालायक समुदायबीचको विभाजन खडा भएको देखिन्छ। पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्धमा लायक/नालायकको यो 'रुल'लाई केही खुकुलो पारिएको भए पनि युद्ध समाप्त भएपछि भ्यानसिटार्टले तयार गरेका निर्देशन पुस्तकाअनुसार नै प्रायः भर्तीको काम सम्पन्न भयो। नेपाली समाजमा कुन जाति हुन् र कुनचाहिँ होइनन् भन्ने भ्यानसिटार्टको विश्लेषणलाई भर्तीले यथार्थ स्वरूप दिएको हुँदा नेपाली समाजको यो विभाजनले एउटा यथार्थको रूपमा स्थापना हुने मौका पायो। अर्थात् मगर, गुरुङ, राई, लिम्बू, गोखा भर्तीमा गई 'लाहुरे' हुन योग्य ठहराए भने बाँकी नेपालीहरुचाहिँ गोखा भर्तीका लागि अयोग्य वा ढाङ्गे सावित भए। लाहुरेलाई सेनामा नेतृत्व गर्ने गोराहरुले बुझेको नेपाली समाजको लाहुरे-ढाङ्गे विभाजनको छोटो ऐतिहासिक विश्लेषण यही हो।

शासकवर्गको दृष्टिकोण

माथि उल्लेख भएभै सन् १८८५ मा शमशेर राणाहरु नेपालमा शासक बनेपछि भर्तीप्रति नेपाली शासकवर्गले अलि उदारता प्रकट गरेको देखिन्छ। हिंसाबाट शक्ति आर्जन गरेका वीरशमशेर र उनका भाइहरुलाई ब्रिटिस सहयोग चाहिने भएर नै उनीहरुले यो नीति अपनाएका थिए भनिन्छ। बीसौं "शताब्दीको शुरुको दशकमा हवात वृद्धि भएको गोखा भर्तीमा आफ्नो देशका मगर, गुरुङ, राई र लिम्बू पुरुषहरुले काम पाएको कुरा काठमाडौँका शासक र उनीहरुमा आश्रित बुद्धिजीवीवर्ग अनभिज्ञ थिएनन् तर उनीहरुका लागि यो सोभै सरोकार राख्ने विषयचाहिँ थिएन। चन्द्रशमशेरलाई लाहुरेहरु आपूर्ति गरेर ब्रिटिसहरुबाट बक्सिस चुहाउने आतुरी थियो भने "गोखा सिपाहीको दुखपूर्ण झातिहास" शीर्षकको लेख (हिमाल' माघ-चैत २०५२) मा यस लेखकले तर्क गरेभै भाट बुद्धिजीवीवर्गलाई टाढाबाट नेपाली वीरताको बखान गर्न लाहुरे प्रथाले सधाएको थियो। तर लाहुरे जीवनको कष्टप्रद कथा उनीरुको चासोको विषय कहिल्तै भएन। देशभित्रको शोषणलाई थेगन पनि राणाकालमा 'लाहुरे' प्रथाले सधाएको हो। सैनिक सेवाबाट कमाइएको रकमले लाहुरेको शोषित परिवारका सीमित चाहनाहरु परिपूर्ति हुन्थे। यसले लाहुरे र ढाङ्गे समाजको विभाजनलाई हटाउन होइन कायम राख्न नै मद्दत गर्यो। सन् १९४७ मा अड्ग्रेजहरुले भारत छाड्ने समयमा ब्रिटिस र भारतीय सेनामा सस्ता गोखा सैनिक उपलब्ध भइराखून् भन्नका लागि नेपालसँग गरेको त्रिपक्षीय सन्धिले 'लाहुरे' प्रथालाई दक्षिण एसियामा उपनिवेशवादको युग सिद्धिएपछि पनि जीवितै राख्यो।

राणाकालको अन्तपछिका चार दशकमा लाहुरेहरुको सङ्ख्या तलमाथि भझरहे पनि 'को लाहुरे हुनसक्छ' भन्ने पुरानो छनौट प्रथामा खासै परिवर्तन आएन। भर्ती गर्ने गोरा र भारतीयहरुले प्राथमिक रूपमा मगर, गुरुङ, राई र लिम्बूलाई मात्र आफ्नो सेनामा लिन्थ्ये। यी जातिका युवा पुरुषहरुले हरेक वर्ष आफ्नो भर्ती भाग्यको जाँच गर्थे, कठिले भर्ती पाउँथे, कठि निराश हुन्थे। 'विकासे' राज्य नेपालमा बढौदै गएको रोजगारी र शिक्षाका

६ - व्यापारा जनजाति

अवसरहरुबाट लाभान्वित हुन नपाए मगर, गुरुड, राई र लिम्बू पुरुषहरुका निम्त 'लाहुरे' पहिचान जीवनवृत्तिको ऐउटा आकर्षक सम्भावना रहिरहयो। पञ्चायतकालका शासकहरुले गोखा भर्तीबारे खासै केही बोलेनन्। लाहुरेहरुको सैनिक सेवा र त्यसपछि उनले पाउने पेन्सन सुविधामा ठूलो भेदभाव हँदा पनि ब्रिटिस सरकारसँग पञ्चायती शासकहरुले यसबारे केही कुरा गर्न सकेनन्। नेपाल-भारत वा नेपाल-ब्रिटेन सम्बन्धबारे चर्चा हँदा गोखा सैनिकको योगदानको सधै उल्लेख हुन्थ्यो, तर बाहुन-क्षेत्री-नेवारको अधिपत्य रहेको पञ्चायती व्यवस्थाका लागि गोखा भर्ती खासै चासोको विषय रहेन, यद्यपि, पञ्चायती वर्णीय सङ्गठनहरुमध्ये ऐउटा भूतपूर्व सैनिक सङ्गठन पनि रहेको थियो।

राष्ट्रियताको नयाँ मानचित्र

राणाकालको उत्तरार्द्ध, त्यसमा पनि खास गरेर सन् १९२० को दशकदेखि मात्र राष्ट्रियतासम्बन्धी सोचले नेपालभित्र केही ठाउँ पाउन थालको हो। तर नेपाली राष्ट्रिय संस्कृतिको निर्माण गर्ने जोडादार प्रयासचाहिँ राणाकालको अन्तपछि मात्र हुन थालको हो। उक्त संस्कृतिको निर्माणमा शिक्षाको उपयोग कसरी गरियो भन्नेबारे पहिले नै चर्चा भइसकेको छ (हेनुस् "झितिहासको राष्ट्रियकरणमा शिक्षाको उपयोग" 'हिमाल' वैशास-जेठ २०५४)। पञ्चायतकालमा हुक्मे पुस्ताले पढेका पुस्तकहरुमा बलभद्रजस्ता नेपालका एकीकरणकालका योद्धाहरुलाई वीर नेपालीको द्योतकका रूपमा उभ्याएर "वीर झितिहास" को निर्माण गर्ने काम एकातिर भयो भने अर्कातिर दोस्रो विश्वयुद्धमा भि.सी. तक्मा पाउने गजे घलेजस्ता गोखा योद्धालाई पाठ्यपुस्तकमा नै समावेश नगरेर नेपाली स्मृतिबाट नै हटाउने काम पञ्चायती शिक्षा प्रणालीले गयो। तर त्यस राष्ट्रिय संस्कृतिको निर्माण शिक्षाले मात्र गरेको थिएन। त्यसमा राजनीति, साहित्य, पत्रकारिता इत्यादि क्षेत्रको पनि ठूलै योगदान थियो। 'लाहुरे' प्रथालाई रगतको व्यापार भन्ने अभिव्यक्ति पनि यसै संस्कृतिको परिचायक हो।

नेपाली राष्ट्रियताको स्वरूप निर्माणमा राणाकालपछिको एक दशकसम्मको प्रजातान्त्रिक अभ्यासहरु र पञ्चायतकालको पूर्वार्द्धका वर्षहरु खास महत्वपूर्ण समय हो। सन् १९५० को दशकका शासकहरु र पञ्चायती शासकहरुले पनि लाहुरेहरुको जीवनबारे केही चिन्ता नगरेको कुरा माथि उल्लेख भइसक्यो र राजनीतिक पार्टीहरुमाथि प्रतिवन्ध लागेपछिको सन् १९६० को दशक र १९७० को दशकमा चलेको, विशेष गरी वाम राजनीतिद्वारा प्रभावित विद्यार्थी आन्दोलनमा "गोखा भर्ती बन्द गर" भन्ने नारा बहुतै प्रचलित थियो। विस्तारवादी भारत र साम्राज्यवादी ब्रिटिस सेनामा 'गोखा'का रूपमा नेपालीहरु सम्मिलित भइरहनु एक स्वतन्त्र राष्ट्र नेपालका लागि सुहाउँदो कुरो भएन भन्ने विश्वास उक्त नारापछाडि थियो। साथै गोखा भर्ती

७ - छापामा जनजाति

नेपालले अपनाएको असंलग्न परराष्ट्र नीति र अनुमोदन गरेको पञ्चशीलका सिद्धान्त अनुरूप नहुने भएकाले पनि “गोखा भर्ती बन्द गर” भन्ने नारा उक्त समयमा चर्किने गरेको थियो। अर्को शब्दमा जबसम्म गोखा भर्ती चालू रहन्छ तबसम्म नेपाल साँच्चकै स्वतन्त्र राष्ट्र नभई अर्ध-उपनिवेश रीहरहन्छ भन्ने मान्यता त्यस नारामा प्रतिविम्बित भएको थियो। यद्यपि, त्यो नारा लगाउने विद्यार्थी नेताहरुसँग गोखा भर्तीको विकल्प खासै केही थिएन। उनीहरु वास्तवमा नेपाली वाम राजनीतिक दर्शनको सैद्धान्तिक सुगा रटाइ मात्र गरिरहेका थिए। तैपनि वाम राजनीतिमा विश्वास नराख्ने राष्ट्रवादी नेपालीहरुलाई समेत त्यस नाराले केही असरचाहिँ पारेको थियो त्यसले गर्दा लाहुरे समाजभित्रका मगर, गुरुड, राई र लिम्बूजातिका शिक्षित राष्ट्रवादी युवाहरुलाई पनि गोखा भर्ती बन्द गर्नुपर्छ भन्नेतर्फ सोच्न वाध्य तुल्यायो। ढाङ्गे-लाहुरेको जुन प्रस्तु विभाजन पहिलो थियो, यसले त्यसमा जटिलता थपिदियो।

नेपाली साहित्यमा ‘लाहुरे’ प्रथाविरुद्धका अभिव्यक्तिहरुलाई पनि यसै नाराको एक उपजका रूपमा लिन सकिन्छ। त्यसबाहेक साहित्य लेखकहरुलाई माथि उल्लेखित ‘वीर इतिहास’ रुपी शिक्षाले पनि असर पाएँ। एकीकरणकालको नेपाली सेनाको ‘विशुद्ध नेपाली रगतको वीरतालाई स्खलित’ पारिदिने लाहुरेहरु नेपाली साहित्यका लागि मूलतः एक अराष्ट्रिय विम्बको रूपमा उपयोग हुन थाले। अनगिन्ती कविता र कथाहरुमा लाहुरेलाई गाली गरियो, अनेपाली ठहराइयो, बुद्ध तुल्याइयो। लाहुरे जीवनको यथार्थबाट टाढा रहेका ढाङ्गे लेखकहरुका लेखनमा प्रायः लाहुरे जीवनको जटिलता मुखरित हुन सकेन। यो जटिलता बुझेका थोरै लेखकहरुका हातबाट भने लाहुरे अनेपाली बनेन। बरु लाहुरे विम्ब त माथि चर्चा गरिएको नेपाली राष्ट्रियताको खोडोपन दर्शाउन खूब उपयोगी भयो। यस प्रसङ्गमा भूपि शेरचनका सान्दर्भिक कविताहरु स्मरण गरे मात्र पुगदछ।

तसर्थ विकल्प दिन नसक्ने वाम राजनीति र साहित्यकारहरुको साँस्कृतिक राष्ट्रियताको जीवनमा ‘लाहुरे’ विम्ब उपयोगी रह्यो। यस कालका ढाङ्गे-लाहुरे विभाजनमा केही जटिलता आए पनि विभाजनका मुख्य स्वरूपहरु राणाकालमा भैं जीवित रहे भन्दा फरक नपार्न।

सहरी नेपालीसितको जम्काभेट

ब्रिटिस समर्थित राणाकालीन सत्ताको राजनीतिमा ‘लाहुरे’ प्रथा चलिरहँदा होस् वा पञ्चायतकालीन शिक्षाले लाहुरे रहित ‘वीर इतिहासको’ निर्माण गर्दा होस् सहरी ढाङ्गे समाजले लाहुरे समाजसँग सोझै भेटनु परेको थिएन। गाउँ-ठाउँबाट मैदान ओलेर लाहुरेहरु आफ्नो जीवनको युवावस्था प्रायः देशवाहिर नै विताउँयो। सेवा निवृत भएर पनि आफ्नो गाउँतिर नै फर्कन्त्यो। सन् १९६० को दशकमा भने तराई उपलब्ध जग्गामा केही लाहुरेहरु बस्न गएका थिए तर पैसा बचाउन सफल भएका लाहुरेहरुले सन् १९७० को दशको सुरुदेखि भैरहवा, पोखरा, धरान, बुटवल,

8 - छापामा जनजाति

काठमाडौंजस्ता सहरी क्षेत्रमा घडेरी किनेर वा भाडामा बसेर भए पनि गैरसैनिक जीवन विताउन थाले। उच्चवर्गका ढाङ्को छोराछोरीले पढ्ने स्कूलमा आफ्ना छोराछोरीलाई पढाउन लागो भैरहवा, बुटवल, पोखरा, धरान र काठमाडौंमा लाहुरे बस्तीहरु उम्पिन थाले। यसअद्य राष्ट्रवादको विवाद र साहित्यिक विम्बमा मात्र सीमित लाहुरेहरु अब भौतिक रूपमा सहरिया नेपाली नागरिकको छिमेकी हुन पुगो। एकपटक फेरि ढाङ्के उच्चवर्ग खोड्ने राष्ट्रियताको खोल ओडेर भए पनि लाहुरेहरुप्रति आफ्ना विद्वेषलाई पुनः जन्म दिन उन्मुख भयो। यसबाट लाहुरेबारे विभिन्न धारणाहरु जन्मिए : लाहुरेका छोराछोरी नेपाली समाजमा मिल सक्दैनन्, त्यसकारण उनीहरु गुण्डागर्दी गर्दैन, पश्चिममा छाडा स्वतन्त्रताका स्वाद पाएका लाहुरेका छोराछोरी नेपाली संस्कृति अनुरुप छैनन्। विदेशमा बसेका लाहुरे शुद्ध नेपाली संस्कृति अनुरुप छैनन्। विदेशमा बसेका लाहुरे शुद्ध नेपाली बोल्न जान्दैनन् (मिनवहादुर विष्टको 'साला पहाड में क्या हे?' लाई यहाँ सम्भाए हुन्छ)। लाहुरेनीहरु दूराचारी हुन्छन्। लाहुरेहरु घर फर्केपछि खास उपयोगी काम गर्न सक्दैनन्। व्यापारमा उनीहरुको सीप छैन। लाहुरेसँग पैसा प्रशस्त हुने भएकाले पोखराजस्तो सहर महँगो भएको हो आदि आदि।

लाहुरेहरुका ठूलठूला घरबीच आफ्नो घर सानो बन्न पुगेको पोखराका एउटा मध्यमवर्गीय नेवार साहुजीले माथि उल्लेखित करितपय कुरा यस लेखकलाई सन् १९९२ मा सुनाएका थिए। पोखरामा लाहुरेहरुको सदृश्या बढेपछि मात्र गुण्डागर्दी बढेको भन्ने उनको द्वारा विश्वास थियो। पछि बुझदा खासै त्यस्तो होइन रहेछ। लाहुरे समाजमा अवगुण नै नभएका होइनन् तर एउटा गलत उदाहरण वा व्यक्तिले अवगुणलाई नै सम्पूर्ण समाजको चारित्रिक विशेषता ठान्ने र तदनुरुप धारणा बनाउने ढाङ्के सामाजिक रणनीति रहेको देखिन्छ। यस्ता धारणाको खण्डन यता आएर लाहुरे समाजभित्रबाट नै हुन थालको छ। लाहुरे र लाहुरेका परिवारले आफ्ना कथा बाहिर प्रकाशित गर्न थालेका छन्। समान पेन्सनलाई प्रमुख मुद्दा बनाएर चलिरहेको आन्दोलनले उत्पादित गरेको लेखन सामाग्रीहरुबाट सेवानिवृत्त भएर आएपछि नेपालमा लाहुरेहरुले काम पाउन कर्ति गाहो रहेछ भन्ने कुरा पनि प्रस्त हुन थालेको छ। कुरा नवुभी लाहुरेपतीहरुलाई समूहगत लाञ्छना लगाउने पत्रिकाको कार्यालय घेराउमा पनि परेको छ। अर्थात् अब लाहुरे समाजले नेपाली नागरिकले पाउने सम्मान खोज लागेको छ। लाहुरे भि.सी.हरुको नागरिक अभिनन्दन र गोर्खा सद्ग्रहालय (हर्नुस् "गोरखा स्मारका कोश" 'हिमाल' असार-साउन २०५४) को प्रारूप निर्माणले लाहुरे इतिहासको पुनर्लेखनका सम्भावनाहरुलाई पनि अधि सारेको छ।

गोर्खा सैनिकहरुको पेन्सन ब्रिटिस सैनिकसरह नै हुनुपर्छ भन्ने धारणा अद्य सारेर गत पाँच-छ वर्षअद्यिदेखि भइरहेको आन्दोलनले नेपालका प्रमुख राजनैतिक पार्टीहरुलाई पनि 'लाहुरे'हरुको समस्याप्रति केही ध्यान दिन कर लगाएको छ। काइग्रेस र एमाले (विभाजनपूर्व काल)का प्रधानमन्त्री, मन्त्री, सांसदहरूले यो

९ - छापामा जनजाति

आन्दोलनअन्तर्गत आयोजित विभिन्न समारोह र छलफल कार्यङ्गममा भाग लिएका छन्। “भन्नुस् मात्र बेलायतमा म तुरुन्त प्याक्स पठाइदिन्छु” भन्ने एमाले अध्यक्ष मनमोहन अधिकारीदेखि समान पेन्सनको कुरा नगरी बेलायतबाट फर्क्ने नेपाली काइग्रेसका नेता शेरबहादुर देउवालगायत माले नेता सी.पी. मैनाली आदिले आफूले ‘लाहुरे’हरुको हकहितमा कुरा काम गरेको दाबी गरेका छन्। भोटको राजनीतिमा लाहुरे समुदायको भोटको स्पष्ट गाती हुने सम्भावनालाई ध्यान दिएर नै यी नेताहरु र उनीहरुका पार्टीहरुले यसो गरेका हुन्। तर उनीहरुले हालसम्मको चासोलाई ओठे भक्तिभन्दा बढी केही हो भन्न सक्ने ठाउँ छैन।

संसदको परराष्ट्र तथा मानव अधिकार समितिअन्तर्गत भू.पू. गोखा सैनिकहरुको समस्या अध्ययन गर्न गठित उपसमितिको नेतृत्व ढाङ्गे सांसदलाई दिइएवाट पनि यी राजनैतिक पार्टीहरुको लाहुरे समाजप्रतिको संवेदनशीलता भल्किन्दा पेन्सनसम्बन्धी मुद्दालाई अघि सार्ने एक-एक सझधलाई ढाढस दिएर आन्दोलनलाई एक सार्थक रूप प्रदान गर्न असफल यी पार्टीहरु उक्त आन्दोलनबाट हुन सक्ने नकारात्मक परिणामहरुप्रति पनि त्यतिसचेत भएको पाइएको छैन। अर्थात्, राणा र पञ्चायतकालमा शासकभैं शासकवर्गको नाटकलाई फेरि एकचोटि लाहुरे उपयोगी भएको छ, लाहुरे समाजलाई भलै त्यसबाट केही फाइदा नहोला।

नेपालभित्र नै लाहुरे प्रथाको सट्टा अर्को वैकल्पिक व्यवसाय मगर, गुरुड, लिम्बू र राईका लाहुर-उन्मूख पुरुषहरुलाई उपलब्ध नभएको र ब्रिटिस सेनामा लाहुरे बन्न सक्ने सम्भावनाहरु न्यून हुन पुरोको अवस्थामा (भारतीय सेनामा भै ठूलै संख्यामा लाहुरेहरु छन्) आर्थिक हिसाबले लाहुरे-ढाङ्गे विभाजनको अन्त तुरन्तै हुनसक्ने सम्भावना छैन। तर सामिजिक अन्तर बुझाइको हिसाबले भन्ने लाहुरे समाजमा प्रतिनीधिहरुकै पहलका कारणले यो विभाजन केही घटने सम्भावना चाहिँ देखिन्द्या।

(हिमाल, वर्ष ८ अंक ३, २०५५)